

ЗА ИСТОРИЯТА НА ОСНОВАВАНЕТО НА ЕСКИ ДЖУМА И ОСМАН ПАЗАР ДО ИЗБОРА ИМ НА ЦЕНТРОВЕ НА НАХИИ

Алджан Джафер, Мийрям Салим

THE DEVELOPMENT OF ESKI DZHUMA AND OSMAN PAZAR SINCE THEIR SELECTION AS DISTRICT CENTRES (NAHIYES)

Aldzhan Dzhafer, Miyryam Salim

Abstract: *The conquest of the Balkans by the Ottomans was the beginning of a new and brighter period for this geography. During this period of domination, which lasted about five hundred years, the social, economic and cultural structure of the region has shown great progress.*

The Ottomans followed a systematic settlement policy in Rumelia. However, many regions of Rumelia have become a scene for the intense Turkish migration and settlement process due to the migrations and exiles from Anatolia to the Balkans, which have lasted for many years.

Since the Ottoman conquest Northeast Bulgaria has become an important center in terms of the organization and settlement processes of the Turkish population. Since the establishment of the Ottoman rule in Northeast Bulgaria until today there are settlement centers around which the Turkish population is concentrated. Some of them are Targovishte, in Turkish Eski Djuma, which appear in the documents as Djuma-i Atik and Djuma Pazari and Omurtag, in Turkish Osman Pazar, which are connected to Targovishte province. Initially, these two accommodation units have been connected to Shumnu, Ala Kilise and Gerlovo districts of the Nigbolu Sanjak (Crusade), but later on have developed into separate districts.

The written sources about the histories of the cities are not completed yet. In this study the process of development of the cities (Eski Djuma and Osman Pazari) from their establishment in the Ottoman period until the moment they become separate districts (nahiye) will be followed and examined.

The information about Eski Djuma and Osman Pazari city centers and the developments will be mainly based on the Ottoman Archive documents related to Osman Pazari (Omurtag), the documents preserved in the History Museum of Targovishte (Eski Djuma) and Akinci Defteri, which has been recorded in the second half of 16th century.

Key words: *Ottoman Empire, Bulgaria, Targovishte, Eski Djuma, Omurtag, Osman Pazari.*

Североизточна България има дълга история, изпълнена с различни динамични промени през вековете. Голяма част от селищата в региона носят трайни следи от първите векове на българската държава. След установяването на османско

владичество в този район са създадени важни селища с различни демографски, административно-териториални особености и население през различните периоди.

Целта на настоящото изследване е според писмени извори да се проследи развитието на градовете Ески Джума (дн. гр. Търговище) и Осман Пазаръ (дн. гр. Омуртаг) и селищата около тях през османския период, от създаването им до момента, в който те биват предпочетени за центрове на нахии. Причините за този избор става примерът на нахия Ески Джума по отношение очертаването на границите при новоосноваването на нахии в османската държава през XV век. Информацията за центровете и тяхното развитие се основава на османски архивни документи, изследвания и публикации на известни наши и чужди историци.

Град Търговище (до 1934 г. е Ески Джумая, дн. гр. Търговище) е областен град в Североизточна България, административен и стопански център на едноименната община Търговище и област Търговище. Градът е разположен в Дунавската равнина, на около 170 м надморска височина, на север от Преславската планина. Намира се на 339 км североизточно от София, на 41 км западно от Шумен, на 25 км северозападно от Велики Преслав и на 100 км североизточно от Велико Търново. Близостта на града до изходните пунктове на страната Варна (110 км) и Русе (100 км), също така и до големи икономически центрове като Шумен, Търново и Русе, го превръща в естествено стратегическо кръстовище [Мичев, Н., Коледаров, П. 1989, с. 272].

В миналото географското положение на града играе в различна степен положителна роля и за икономическото му развитие. Разположен между две физико-географски области – Стара планина и Дунавската равнина – той служи като средище на взаимната размяна на стоки между населението от тези области. Това кръстопътно положение спомага градът да се оформи като оживен пазар.

Археологическите сведения доказват, че по тези места човешки живот е имало още през медно-каменната епоха (халколит), V–IV хил. пр.н.е. В околностите на града са открити останки от тракийски селища (V–III в. пр.н.е.), селище от римската епоха (II–IV век), селище и крепост от ранновизантийската епоха (V–VI век). Откритите останки от оръдия на труда в селищната могила край Търговище свидетелстват, че живот по тези места е имало още през каменно-медната епоха [Ангелова, И. 2005, с. 14].

От откритите край града монети, керамика, битови изделия се съди за връзките и голямото влияние на центровете Никополис ад Иструм (Търновско) и Марцианополис (Варненско) от времето на римската епоха. През V и VI в. районът става обект на непрекъснатите набези на варварските племена от север. С цел да запази Византия император Юстиниан построява редица крепости и стени по тези места. За да защити пътя между Долна Мизия и Тракия, той построява крепост и при Търговищкия проход. Намерени са останки от селище от Първата българска държава – крепостта „Сборище“ [Конаклиев, А. 2004, с. 26–31].

За всяко населено място има поне едно запазено предание за произхода и причините за неговото основаване. Всяка легенда малко или много носи в себе си

и историческа истина. Произходът на Търговище се свързва с предание за Ески Джума, поместено в труда на В. Атанасов „Ески-Джумайский панаир“ [Атанасов, В. 1906, с. 12–13]: „... градът се заселил първоначално на сегашното си място, при р. Врана, от околното турско население, по следващия любопитен начин. На пътя при реката живял в малка къщица един набожен турчин, някой си Ескиджи Баба, наричан така според занаятието му – кърпач на обуща. Види се, поради набожността му и уменията да привлича, с набожни проповеди, лекуване и пр., простодушното турско население, той бил смятан за свещено лице, и турците от околността били навикнали да дохождат при него всеки петъчен ден (джума – петък), за да вземат намаз (да си правят молитвата), като казвали: „Ескиджи Бабанън янънда къладжас джума намазънъ“, сир. за петъчния молебен ще се кланяме (молиме) при Ескиджи Баба. От тук налезло названието на петъчния ден „ескиджи джума“, което по подир, съкратено на ескиджума, се отнесло и на самия градец, който се основал от заселени турци, почитатели на Ескиджи Баба“ [Атанасов, В. 1906, с. 12–13].

Подобни легенди за основаване на населени места от *Баби* се срещат и на други места в региона, като с. Голямо Соколово (Коджа Доган Баба), с. Каралар (изчезнало на изток от Търговище) от Насуф и Юсуф Баба и др. На местата, където Бабите изграждат свои текета, впоследствие се основават селища [Barkan, Ö. L. 1942, pp. 279–386].

В наличната ни литература и регистри не срещаме в Ески Джума да е имало таково текке на Ескиджи Баба. Единствените сведения за наличието на подобна обител са спомените на бившия регионален мюфтия на гр. Търговище Ходжа Енвер Касъргалъ, че в близост до Саат джамия е имало текке, но името и патрона му не се помнят.

Основните сведенията за миналото на Ески Джума и околните села по времето на османското присъствие се откриват в османотурските регистри. В тях селището се среща с наименованията Джума, Джума П/Базаръ, Джума-и Атик и Ески Джума. Имайки предвид тези названия, по-нататък в текста ще изписваме името, както то се среща в самия документ или литература.

По отношение на произхода и значението на „джума“, може да се отбележи, че думата е арабска и означава *петък*, а словосъчетанието Джума Пазаръ – Петъчен пазар. Названията Джума-и Атик и Ески Джума са със значение Стария петък или Стария петъчен пазар. От самото наименование става ясно, че в изследваното населено място от стари времена се организира пазар в петъчен ден. Тази традиция продължава и днес.

В Османската империя големите тържища и панаири в Румелия се организират на места с концентрация на християнско население [Şen, Ö. 1996, pp. 9–10]. С оглед на това и на значението на наименованието можем да предположим, че градът носи името си от пазар, който вероятно е организиран по тези места, още преди завладяването на България от османците [Жонаклиев, А. 2004, с. 30–31]. С идването

на османските турци в района, предимно през втората половина на XV и първата половина на XVI век, се създават нови мюсюлмански села отделно от християнските [İnalçık, H. 2005, p. 20]. Голяма част от тях са малки селища на скоро отседнали юруци и наброяват 5–6 домакинства. Правило е описвачите да отбелязват статута на жителите, дали са ягджии, гьореджии, спахийски синове и др. [Ковачев, Р. 1997, с. 81]. В регистрите се вижда, че имената на заварените в региона християнски села не се променят, като например Вардун, Черковна, Чикендин, Разбойна, Въбел, Стратидже и др. [370 Numarah Muhasebe-i Vilayet-i Rum İli Defteri, II, s. 97–111]. Също така се запазват заварената топонимия и значението на съответното място при обозначаването на дадено селище, като Ески Станбол (дн. гр. Велики Преслав, в превод от турски език – Старата Столица). Може да се допусне, че е сходен случаят и с Ески Джума/Джума-и Атик/Джума Пазарь (дн. гр. Търговище, в превод от турски език Стария петък или Стария петъчен пазар). Вероятно от пазара, както ни подсказва името, организиран на това място преди основаването на селището. Пазарът в града с годините се превръща в голям международен панаир, достигайки най-голям разцвет през XIX век.

Първите сведения за региона са от втората половина на XV век. В Опис на Никополския санджак, публикуван от Р. Ковачев [Ковачев, Р. 1997, с. 154, 155, 160] виждаме регистрирани християнски села, които впоследствие ще станат гранични на самия град Ески Джума откъм запад–югозапад, като селата Разбойна, Стража, Чикендин. Мюсюлманските населени места в околността, като Юрюклер (дн. с. Руец, обл. Търговище), Баязидче (дн. с. Баячево, обл. Търговище), Кайкълар (дн. кв. на гр. Търговище), Явашлар (дн. с. Васил Левски, обл. Търговище), Каралар (изчезнало на изток от гр. Търговище), Давудлар (дн. с. Давидово, обл. Търговище), обкръжаващи града от юг–югоизток–изток –североизток–север през този период все още не са основани.

Що се отнася до основаването на мюсюлманските села в близост до все още неоснования Ески Джума, една част от тях, като Баязидче, Юрюклер и Явашлар, се появяват в тахрир дефтер от 1530 г., където са причислени към голямата Шуменска каза [370 Numarah Muhasebe-i Vilayet-i Rum İli Defteri, II, s. 97–111, 152], а в първата половина на XVI век променят етнорелигиозния състав в района.

Муфасал дефтерът с № 382 от времето на султан Сюлейман Великолепни е датиран от различни автори за различно време. Е. Радушев и Р. Ковачев го датират по маргиналия 16.XI. 1555–3. XI.1556 [Радушев, Е., Ковачев, Р. 1996, № 18]. Турският изследовател Фатих Юздемир датира дефтера в периода 1535–1536 г., като се аргументира с това, че приходите от хасовете на Паргаль Ибрахим паша – садразам на султан Сюлейман, и издигнатият за 3-ти везир Дамат Лютфи паша, след заемането на длъжността „бейлербей на Анадола и Румелия“, са записани последователно след хасовете на падишаха, когато садразам Ибрахим паша и 3-ти везир Лютфи паша през 1535–1536 г. заедно заемат постове и в Султанския диван [Özdemir, F. 2009, p. 5]. Поради горепосочените основателни причини на Юзде-

мир приемаме за по-достоверна неговата датировка, а именно регистъра да се отнася за 1535–1536 г.

В описа са записани съседните на Ески Джума села, като Разбойна, Стража, Баязидче (дн. с. Баячево), Юрюклер (дн. с. Руец), Алаедин (дн. с. Бистра), Явашлар (дн. с. Васил Левски), Кайкълар (дн. кв. Бряг) и др. Тук, както и в по-предния регистър с номер 370, се констатира село със сходно наименование – Джумалу, спадащо към каза Шумну от лива Нигболу. Орлин Събев [Събев, О. 2002, с. 61–64], Румен Ковачев [Ковачев, Р. 2009, с. 84–96] и Хасан Хюсеин Йълмаз [Yılmaz, H. 2018] приравняват споменатото село с по-късната Ески Джума. Въпросът дали Джумалу е предшественик на Ески Джума, както посочват гореспоменатите автори, подлежи на задълбочена дискусия. Ако се приеме датировката на Р. Ковачев и Е. Радушев, а именно, че TD 382 е съставен в периода 1555–1556 г., по-нататък ще се види, че Ески Джума/Джума Пазаръ вече е основан през 1543 г. и вероятността Джумалу да му е предшественик и да фигурира в споменатия регистър е малка.

Именно датировката на TD 382 от Фатих Юздемир за 1535–1536 г. ни дава и основание да допуснем, че според твърдението на Събев, Ковачев и Хасан Хюсеин Йълмаз, е възможно и да е предшественик. Факт е, че в наличната информация за периода там, където е записано село Джумалу, не фигурира Ески Джума, и обратното. От друга страна, в пределите на днешната област Търговище съществува село Черни бряг, общ. Антоново, чието старо име е Джумалу. Вероятността Джумалу да се идентифицира с днешния Черни бряг е твърде възможна.

Дотук срещаме околните селища, но не и самия град Джума. Вижда се, че повечето съседни на града мюсюлмански села вече са основани. Липсата (възможно е и да е пропуснато от самия писар на дефтера) на Ески Джума в дефтера отнася неговото основаване за след 1536 г.

Увеличаването на броя на селата и съответно на населението в Шуменска каза неминуемо променят териториално-административната ситуация в региона. По сведения на Неделчева от каза Шумну първи се отделя Хезарград (дн. гр. Разград) с прилежащите му села. По-късно Ески Джума Пазаръ и Осман Пазар (дн. гр. Омуртаг) [Неделчева, Н. 2017, с. 81]. Неделчева не посочва година на основаването на каза Хезарград и датира основаването на каза Ески Джума през XVII век.

Наименованието на селище с познатото Ески Джума, Джума или Джума пазаръ се среща за първи път през 1543 г. в регистър на юруците, изследван и публикуван от Гьокбилгин. Авторът записва селото като две отделни селища – Джума (Джума Пазаръ, Нефси Джума и Джума) с регистрирани в него един ешкенджия и двама ямаци, и отделно Ески Джума – с един ямак. То е към каза Шумну (дн. гр. Шумен) от лива Нигболи (дн. гр. Никопол) [Gökbilgin, T. M. 2008, pp. 147–196]. Както вече беше отбелязано, Джума се среща с няколко наименования. Вероятно и тук в случая става дума за едно и също населено място.

В края на 60-те години на XVI век съседни на Ески Джума села, като Елваноглу (дн. с. Алваново) и Баязидче (дн. с. Баячево), продължават да се водят към каза Шумну [7 Numaralı Mühimme Defteri..., s. 127, hükm 2213].

В регистър за доставчиците на дребен рогат добитък от 16.–24.XII.1573 г. За каза Шумну селището продължава да е в границите на споменатата каза, но записано вече като село Ески Джума. В него са регистрирани 4 доставчици на овце с общо 130 глави [Андреев, С., Калицин, М., Мутафова, К. 2009, с. 160].

Дотук се вижда, че Ески Джума продължава да се характеризира като село в административно-териториалните граници на каза Шумну. Документът, който пръв подсказва отделяне на Ески Джума от Шумен в самостоятелна административна единица, е от 1579 г. През тази година от Султанския диван изпращат заповед във връзка със зимуването на войска в Искилиб до кадиите на Никболу (дн. гр. Никопол), Плевне (дн. гр. Плевен), Рахова (дн. гр. Оряхово), Зиштови (дн. гр. Свищов), Ивраца (дн. гр. Враца) [...] едно копие се предава на кадиите на Търнови (дн. гр. Велико Търново), Ески Джума (дн. гр. Търговище), Шумну, Хезарград (дн. гр. Разград) [Акçelik, E. 2013, p. 142].

До 1579 г. в регистрите на Султанския диван (Divan-ı Hümayun), в мюхимме дефтерите не се констатира изпратени заповеди до кадия на Ески Джума, както това се случва през 1575–1576 г. за съседните кази Никболу, Зиштови, Ивраца, Варна, Провадия, Търнови, Шумну, Хезарград и др. във връзка с изпращането на овце за Истанбул [Aydn, Y. 2014, p. 78].

След реформата на султан Сюлейман I (1520–1566), с която цялата империя е разделена на еялети, санджаци, кази и нахии, нахията се трансформира в поделение на казата и район на действие на наиба. Но и до края на XVI век според наличната документация една и съща административна единица все още се нарича ту каза, ту нахия [Неделчева, Н. 2017, с. 39].

Наличието на кадия в Ески Джума ни дава основание да предположим, че приблизителната година на отделянето на Ески Джума в самостоятелна нахия или каза, се отнася за периода след 1576 до 1579 г.

Кадииите, най-старите известни в османската история органи на правосъдието, изпълняват едновременно и административни, и военни функции. Властта и компетенцията на кадиите са твърде широки. В провинциалното управление на Османската империя се оформят следните административни единици: най-голям е еялетът (провинция), санджак (лива, окръг или област), каза (околия), нахия (община) и кьой (карие, село) с управители в същия ред: бейлербей (мир-и миран, управител на провинция), санджакбей (мир-и лива, окръжен или областен управител), кадия (в по-ново време – каймакам, околийски управител), мюдюр (управител на община) и коджабашъ (в ново време – мухтар, кмет) [Halaçoğlu, Y. 1991, p 73; Недков, Б. 1966, с. 77–79].

Граници на нахия/каза Ески Джума

Уточняването на границите на нахиите и казите до голяма степен се дължи на характера на изворите, с които разполагаме. Много често се оказва, че под рубриката на дадена административна единица са вписани тимари, включващи

селища и от други единици. Водещ принцип в някои случаи се оказва вероятно центърът на даден тимар или принадлежността на тимариота към дадена военна единица. При това регистрите са доста фрагментарни, трудности има и по идентификацията на селищата и накрая, не са редки случаите на промени в границите на тези единици, като едно или повече села са присъединени към друга единица [Градева, Р. 1993, с. 47].

Приблизителните граници на новоосновената нахия/каза Ески Джума може да се начертаят от прилежащите ѝ села в Акънджийския дефтер от 1586 г. [Kayapınar, A., Erdoğan Özünlü, E. 2015, pp. 232–237]. В състава влизат: самата Ески Джума и селата: Диване Махмуд (дн. с. Мостич, общ. Преслав), Яваш, нам-й дигер Куру Деро (дн. с. Васил Левски, общ. Търговище), Тимурленк (изчезнало село на изток от гр. Търговище) [Вж. BOA, Belgeler, Arşiv Kodu: HR.UHM.00082.00021.001, Tarihi: 24 Teşrin-i sani 1326 (1909)], Абдал Хъзър (дн. с. Ловец, общ. Търговище), Назър (дн. с. Надарево, общ. Търговище), Карлъ (дн. с. Кралеево, общ. Търговище), Баязидче (дн. с. Баячево, общ. Търговище), Каракашлъ (дн. с. Пробуда, общ. Търговище), Ъшъклар (дн. с. Певец, общ. Търговище), Елван Оглу (дн. с. Алваново, общ. Търговище), Давудлар (дн. с. Давидово, общ. Търговище), Юмерче (дн. с. Ралица, общ. Търговище), Гьок (неустановено), Окчулар (дн. с. Здравец, общ. Търговище). Същото село е регистрирано и в нахия Хезарград [Kayapınar, A., Erdoğan Özünlü, E. 2015, p. 215], Далкач (дн. с. Дългач, общ. Търговище), Насухча (дн. с. Макариополско, общ. Търговище), Татарлъ (неустановено), Доганджълу (дн. с. Осен, общ. Търговище), Кайкъ (дн. кв. Бряг), Буйнок Бухулар (дн. с. Буховци, общ. Търговище), Ахадлар (неустановено) и Юрюклер (дн. с. Руец, общ. Търговище) [Kayapınar, A., Erdoğan Özünlü, E. 2015, p. 237].

Всички регистрирани акънджийи носят тюркски мюсюлмански имена и пребивават в села с турски названия. Не се срещат регистрирани християни или живущи в християнски села мюсюлмани, въпреки че в близките християнски села още през 1535–1536 г. има записани мюсюлмани. Пример за това е село Разбойна (дн. кв. на гр. Търговище), където са регистрирани 9 мюсюлмански домакинства, от които 4 носят фамилията Абдуллах с 4-ма неженени, 90 домакинства „неверници“ със 75 неженени. В Гириш (дн. с. Дервент, общ. Търговище) са регистрирани двама мюсюлмани, синове на Абдуллах: Кейван, син на Абдуллах – женен; Хаджъ Ахмед, син на Абдуллах – женен. Останалите 70 домакинства и 134 неженени са християни. Ситуацията и в Ямна (дн. с. Преселец, общ. Търговище) е подобна. От регистрираните 3 домакинства на мюсюлмани едното е с фамилия Абдуллах, 6 неженени мюсюлмани, 47 домакинства на християни, 41 неженени християни [Опис на данъкоплатците в района на Е. Джума..., pass.]. Вижда се, че броят на мюсюлманите в сравнение с немюсюлманите в посочените села е много малък. Някои от мюсюлманите носят фамилията Абдуллах, което е признак за новоприел ислямската религия. За посочените селища спокойно може да се твърди, че посочените лица са приели исляма християни и вероятно затова не са записани в Акънджийския

дефтер и техните села в него липсват. Това донякъде затруднява определянето им към коя нахия се причисляват.

Като нанесем селата от района върху карта, можем да очертаем приблизителните граници на нахията Ески Джума. На изток граничи с каза Шумен, като линията на границата започва от Преславска планина, минава покрай възвишенията между Махмуд кьой (дн. с. Мостич, общ. В. Преслав) и Ески Стамбол (дн. гр. Велики Преслав), продължава на север по протежението на река Врана до Назар кьой (дн. с. Надарево, общ. Търговище), оттам по протежението на река Чираджи до височината Фисека при с. Бухлар (дн. с. Буховци, общ. Търговище). На север граничи с каза Хезарград, като започва от Фисека, продължава между възвишенията на Насухча (дн. с. Макариополско, общ. Търговище) и Селим кьой (дн. с. Мировец, общ. Разград), след което завива на юг по хълмовете между Насухча (дн. с. Макариополско, общ. Търговище) и Чукур Къшла Текке (дн. с. Манастирци, общ. Разград), стигайки до Давудлар (дн. с. Давидово, общ. Търговище). Оттам завива на запад до с. Йомерче (дн. с. Ралица, общ. Търговище). На запад Ескиджумайската нахия граничи с нахия Тозлук. Границата започва от с. Йомерче, като рязко завива на юг по западните възвишения на селата Окчулар (дн. с. Здравец, общ. Търговище), Къзана Теккеси (дн. с. Момино, общ. Търговище) и Чикендин (дн. с. Лиляк, общ. Търговище), стигайки до Преславска планина. Оттук започва южната граница с нахия Герлово, като покрай Чикендин завива на изток и продължава по северната страна на планината до с. Имренлер (дн. с. Имренчево, общ. В. Преслав). При определянето на границите на новоосновената нахия се вижда, че голяма роля играе географията, като на изток тя не преминава линията р. Врана и р. Чираджи. На юг територията преминава по северната страна на Преславска планина. На запад границата също минава по височините на Окчулар, Къзана Теккеси и Чикендин. Единствено по северната граница може да се каже, че географията не определя линията с каза Хезарград.

С оглед на начертаната граница и разгледаните османотурски документи, като основната информация черпим от Акънджийския дефтер от 1586 г., в състава на новоосновената нахия Ески Джума влизат следните населени места: Ески Джума (Център на нахията), Разбойна (селото не фигурира в Акънджийския дефтер), Истратидже (дн. с. Стража, не фигурира в Акънджийския дефтер), Юрюклер (дн. с. Руец), Каралар Теккеси (изчезнало село на изток от Ески Джума), Тимурленк (изчезнало село на изток от Ески Джума в съседство на Каралар Теккеси), Баязидче (дн. с. Баячево), Ашъклар (дн. с. Певец), Чобан дере (дн. с. Овчарово), Карлъ кьой (дн. с. Кралево), Дългач, Назар кьой (дн. с. Надарево), Махмуд кьой (дн. с. Мостич, общ. В. Преслав), Имренлер (дн. с. Имренчево, общ. В. Преслав – това село при отделянето на Ески Джума от каза Шумну все още не е основано), Ялъмлар (дн. с. Острец, селото не го виждаме да е регистрирано към никоя нахия в Акънджийския дефтер, но имайки предвид, че границата на изток е р. Чираджи, можем да предположим, че е в състава на нахията), Доганджъл (дн. с. Осен), Абдаллар (дн. с. Ловец), Явашлар (дн. с. Васил Левски), Каракашлъ (дн. с. Пробуда, Алванлар (дн. с. Алваново), Буйюк Бухлар (дн. с. Буховци, селото е разделено на Буйюк и Кючюк

Бухлар. Ключок Бухлар попада в нахия Хезарград), Насухча (дн. с. Макариополско), Давудлар (дн. с. Давидово), Кайкълар (дн. кв. Бряг), Йомерче (дн. с. Ралица), Окчулар (дн. с. Здравец), Къзана Теккеси (дн. с. Момино, това село не фигурира в Акънджийския дефтер и в по-ранните регистри), Чикендин (дн. с. Лиляк, селото не фигурира в Акънджийския дефтер). В състава на нахията попадат и следните неидентифицирани до момента селища: карие Йомер абад, карие Гъок, карие Татарлъ и карие Ахадлар.

Вижда се, че християнските села на нахията (Разбойна, Стратиджа и Чикендин) са разположени на стратегически места в сравнение с мюсюлманските. Те са разположени непосредствено до началото на проходите, прекосяващи Преславска планина към историко-географската област Герлово. Ситуацията в съседната на Ески Джума нахия Герлово не е по-различна. Там християнските села Пролаз, Черковна, Вардун и др. също са разположени по протежение на южната страна на Преславска планина в началото на проходите. Докато мюсюлманските села в голямата си част са пръснати по равнините.

С гореизложеното бе направен опит да се определи приблизителната година на основаването на Ески Джума, признаването му като център на нахия/каза и приблизителните граници при основаването ѝ. Следващият обект на изследване на настоящата статия е историята на Омуртаг (Осман пазар).

Осман пазар (дн. гр. Омуртаг) е разположен в Северна България в Източния Предбалкан, и по-специално откъм северната страна на Сакар Балкан на 525 м надморска височина на границите между двете историко-географски области Тозлук на запад и Герлово на изток [Петков, П. 1999, с. 39; Стефанов, Л. 1935, с. 5]. Намира се на 24 км югозападно от Търговище, на 77 км източно от Велико Търново и на 141 км южно от град Русе. Градът е кръстопът на важните шосейни транспортни коридори: запад–изток (София–Варна) и север–юг (Русе–Котелски проход–Ямбол и Сливен).

Коренно променящият се етнорелигиозен и демографски облик след османското завладяване на очертаня регион е характерен за начина, по който се формират мюсюлманските анклавни на Балканите. Това обстоятелство привлича вниманието на изследователите, разработващи различни теми, свързани с динамиката на социално-икономическите, демографските и политическите процеси и промени в Североизточна България. Всичко това изисква целенасочена и последователна работа по разширяване и уплътняване на изворовата база в хронологично и пространствено отношение [Андреев, С., Калицин, М., Мутафова, К. 2009, с. 18].

За основаването на гр. Омуртаг днес местното население помни една легенда, според която основите на днешния град са положени от човек на име Осман по времето на Османската империя. Преданието гласи, че той бил арабаджъ (колар, каруцар), създал своя работилница в близост до Мензилишката чешма и започнал да търгува със стоката си. Покрай дейността му идва ли хора да закупуват направените от него каруци. Някои от тях се преселили тук и така с течение на времето се основало селището Осман пазаръ (в превод от турски език – Пазарът

на Осман). Впоследствие населеното място се разраства в град, става център на нахия и каза [Стефанов, Л. 1935, с. 19–20]. В легендата не се споменава годината на идването на първия заселник.

Друга легенда, която се разказва в стария Осман пазар през първата половина на XX век е записана в летописната книга на Частната турска смесена гимназия „Рушдие“ [Летопис на Осман-Пазарско турско училище..., с. 1] в града. Според нея преди около 250 години сегашното място, на което се намира градът, е било гора и планина. Нямало е никаква къща. По това време в околните села и в този край имало болест. Дошла е мора. Мнозина от населението на селата бързо е измрели. Ето в този момент един майстор колар на име Осман ага от околните села дошъл в близост до чешмата в сегашната източна страна на селото. Построил колибка и започнал да практикува занаята си. Селяните от близките села започнали да идват тук, за да си купуват коли. Поради болестта в селата не били останали повече от 3–5 ханета (семейства). Селяните започнали да пристигат и да се настаняват около колибата на Осман ага. След известно време на това място се е образувала махала, която по-късно се превръща в село и после в град, който наричат на името на първия заселник Осман ага – Осман пазаръ. По-късно около 1230–1235 г. (по хиджра) това населено място става център на каза и оттогава се споменава като град Осман пазаръ.

Както се вижда, легендата, позната през първата половина на XX век, и днес е идентична. Доколко тя се припокрива с информацията от наличните османотурски документи, ще проследим по-нататък.

В османотурските документи, отнасящи се за XVI век, се среща населено място с името Арабаджъ Осман. Първото му споменаване е през 1530 г. [370 Numaralı 2002, р. 97], като е причислено към тогавашната голяма каза Шумну отлива Нигболу. Известният турски историк Тайиб Гьокбилгин в труда си за юруците споменава за село с название Осман Арабаджъ/Арабаджъ Осман, причислено към нахия Шумну, където през 1585 г. са регистрирани 6-ма ямаци [Gökbilgin, T. M. 2008, р. 146].

Следващото споменаване на селото Арабаджъ Осман се открива в дефтер на акънджиите от 1586 г., според който споменатото село спада към нахия Герилова и в него са регистрирани 6-ма акънджии [Kayapınar, A., Erdoğan Özünlü, E. 2015, р. 242]. Всъщност това е и годината, когато за последно срещаме селото с това наименование.

През целия XVI век никъде в проучените от нас документи не се среща наименованието Осман пазар или Осман пазаръ. Това име се появява през следващия век и на места е записано, като Ала Килисе – с друго име Осман пазар [Gökbilgin, T. M. 2008, р. 272].

Базирайки се на запазилата се легенда и посочените документи, можем спокойно да предположим, че споменатото село Арабаджъ Осман най-вероятно е предшественик на по-късния град Осман пазар. До 70-те години на XVI век виждаме, че селата, които по-късно ще принадлежат към нахиите Тозлук, Герлово,

Ала Килисе, Джума Пазаръ все още са причислени към каза Шумну [Андреев, С., Калицин, М., Мутафова, К. 2009, с. 159–166].

В края на 70-те и началото на 80-те години на XVI век в региона се извършват административно-териториални промени. Голямата каза Шумну е разделена на отделни нахии, като Тозлук, Герлово, Ала Килисе, Джума Пазаръ [Кауаринар, А., Erdoğan Özünlü, E. 2015, pp. 215–250]. Териториалните промени в региона продължават и през първата половина на XVII век. Започва обратен процес. Раздробените територии на каза Шумну се окрупняват. Нахия Герлово престава да съществува като отделна териториална единица. Голяма част от селата ѝ, които през 1586 г. са принадлежали към нея, преминават към казите Ала Килисе и Джума Пазаръ/Ески Джума [Андреев, С., Калицин, М., Мутафова, К. 2009, с. 167–192; Gökbilgin, T. M. 2008, p. 272].

Осман пазар влиза в състава на Ала Килисе. Не е известно кога точно Осман Пазар става център на каза, но най-вероятно е това да се е случило в началото на XVII век, след като голяма част от селата на Герлово заедно с Осман пазар влизат в състава на Ала Килисе. За това свидетелства един документ, съставен през 1626–1628 г., според който от Султанския диван се изпраща заповед до кадията на вече самостоятелната каза Ала Килисе [83 Numaralı Mühimme Defteri..., s. 86. Hükm 127].

В по-късните османотурски документи Осман пазар се среща като център на каза Ала Килисе/Осман Пазар [Андреев, С., Калицин, М., Мутафова, К. 2009, с. 167].

Осман пазар не е избран случайно за център на каза Ала Килисе. Самото му местоположение на кръстопът, както и пазарът, който се организира тук, му дават предимство пред останалите населени места в избора за център на каза Ала Килисе.

С гореизложеното направихме опит накратко да проследим различните промени в регионите на Ески Джума (Търговище) и Осман пазар (Омуртаг) през вековете – от тяхното основаване до превръщането им в центрове на самостоятелни нахии и кази.

В заключение може да се отбележи, че с направените проучвания, свързани с Ески Джума и Осман пазаръ, се достига до извода, че при определянето на административно-териториалните граници на новоосновените нахии през XVI век се имат предвид географските характеристики на региона – планини, възвишения и реки. Установява се също, че християнските села, намиращи се в границите на нахия Ески Джума през същия период, са разположени на стратегически места – в началото на проходите, прекосяващи Преславска планина. В периода от края на XVI до първата четвърт на XVII век се забелязват териториални промени в региона. Раздробените на нахии територии на голямата каза Шумну през първата четвърт на XVII век се уедряват за сметка на нахия Герлово. Центрове на нахиите Ески Джума и Ала Килисе стават населени места, които в названието си съдържат думата „пазар“, вероятно поради търговския статут на разгледаните населени места.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Архивни източници/извори

Летопис на Осман Пазарско турско училище... – Летописна книга на Осман Пазарско турско училище в гр. Омуртаг. – Централен архив гр. Търговище, Арх. № 3. Започната на 10.XII.1931 г. Завършена през 1958 г. Съдържа 50 листа. [Letopisna kniga na Osman-Pazarsko tursko uchilishite v gr. Omurtag. – Tsentralen arhiv gr. Targovishte, Arh. № 3. Zapochnata na 10.XII.1931 g. Zavarshena prez 1958 g. Sadarzha 50 lista.]

Опис на данъкоплатците в района на Е. Джума... – БОА, ТД 0382/ЦДА, кмф 10, инв. № 863/6. Опис на данъкоплатците от района на Ески Джума и на приходите от техните данъци 1555–1556. Съхраняван в РИМ–Търговище. Превод: Ст. Андреев. [БОА, ТД 0382/ТSDA, кмф 10, inv. № 863/6. Opis na danakoplatstite ot rayona na Eski Dzhuma i na prihodite ot tehните danatsi 1555–1556. Sahranyavan v RIM – Targovishte. Prevod: St. Andreev.]

7 Numaralı Mühimme Defteri... – 7 Numaralı Mühimme Defteri (975–976 / 1567–1569), Özet-Transkripsiyon-indeks, III. [Т. С. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 37, Divan-ı Hümayun Sicilleri Dizisi: V]. Ankara, 1999.

83 Numaralı Mühimme Defteri... – 83 Numaralı Mühimme Defteri (1036–1037) 1626–1628. [Т. С. Başbakanlık Devlet Arşivler Genel Müdürlüğü. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. Yayın Nu: 54]. Ankara, 2001.

370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum İli Defteri, II – 370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum İli Defteri (937/1530). Cilt II. Ankara, 2002.

БОА, Belgeler, Arşiv Kodu: HR.UHM.00082.00021.001, Tarihi: 24 Teşrin-i sani 1326 (1909).

Публикации

Ангелова, И. 2005 – И. Ангелова. Неолитно селище „Подгорица“ – предварителни резултати. – В: Известия на историческия музей Търговище, т. 1. Варна, 2005. [I. Angelova. Neolitno selishte „Podgoritsa“ – predvaritelni rezultati. – V: Izvestia na istoricheskia muzey Targovishte, t. 1. Varna, 2005.]

Андреев, С., Калицин, М., Мутафова, К. 2009 – Ст. Андреев, М. Калицин, Кр. Мутафова. Извори за историята на град Омуртаг. Т 1. Османски документи XV–XVIII в. В. Търново 2009. [St. Andreev, M. Kalitsin, Kr. Mutafova. Izvori za istoriyata na grad Omurtag. T 1. Osmanski dokumenti XV–XVIII v. V. Tarnovo 2009.]

Атанасов, В. 1906 – В. Атанасов. Ески-Джумайский панаир. София, 1906. [V. Atanasov. Eski-Dzhumayskiy panair. Sofia, 1906.]

Градева, Р. 1993 – Р. Градева. Административна система и провинциално управление в българските земи през XV в. Българският петнадесети век. – В: Сборник с доклади за българската обща и културна история през XV век. София, 1993. [R. Gradeva. Administrativna sistema i provintsionalno upravlenie v balgarskite zemi prez XV v. Balgarskiat petnadeseti vek. – V: Sbornik s dokladi za balgarskata obshta i kulturna istoriya prez XV vek. Sofia, 1993.]

Ковачев Р. 1997 – Р. Ковачев. Опис на Никополския санджак от 80-те години на XV век. София 1997, 152–161. [R. Kovachev. Opis na Nikopolskia sandzhak ot 80-te godini na XV vek. Sofia 1997, 152–161.]

Ковачев, Р. 2009 – Р. Ковачев. Самата Ески Джума (Търговище) в османски описи от XVI–XVII в. – В: Известия на Исторически музей – Търговище, т. II, Търговище, 2009. [R. Kovachev. Samata Eski Dzhuma (Targovishte) v osmanski opisi ot XVI–XVII v. – V: Izvestia na Istoricheski muzey – Targovishte, t. II, Targovishte, 2009.]

Конаклиев, А. 2004 – А. Конаклиев. Едно виждане за произхода на град Търговище и панаира. – В: Панаири, пазари, тържища в българските земи. В. Търново, 2004. [A. Konakliev. Edno vizhdane za proizhoda na grad Targovishte i panaira. – V: Panairi, pazari, tarzhishta v balgarskite zemi. V. Tarnovo, 2004.]

Мичев, Н., Коледаров, П. 1989 – Николай Мичев, Петър Коледаров. Речник на селищата и селищните имена в България 1878–1987. София, 1989. [Nikolay Michev, Petar Koleदारov. Rechnik na selishtata i selishtnite imena v Bulgaria 1878–1987. Sofia, 1989.]

Неделчева, Н. 2017 – Н. Неделчева. Селищна мрежа, демографска характеристика и култов живот в Герлово и Тозлука през XV–XVIII век. В. Търново, 2017. [N. Nedelcheva. Selishtna mrezha, demografiska harakteristika i kultov zhitov v Gerlovo i Tozluka prez XV–XVIII vek. V. Tarnovo, 2017.]

Недков, Б. 1966 – Б. Недков. Османотурска дипломатика и палеография. Ч. 1., София, 1966. [B. Nedkov. Osmanoturska diplomatika i paleografia. Ch. 1., Sofia, 1966.]

Петков, П. 1999 – П. Петков. Кратки географски бележки за град Омуртаг и неговите околности. – В: Град Омуртаг и Омуртагският край. История и култура. Т. 1, Варна, 1999. [P. Petkov. Kratki geografski belezhki za grad Omurtag i negovite okolnosti. – V: Grad Omurtag i Omurtagskiyat kraj. Istoria i kultura. T. 1, Varna, 1999.]

Радусhev, Е. Ковачев, Р. 1996 – Е. Радусhev, Р. Ковачев. Опис на регистри от Истанбулския османски архив към Генералната дирекция на държавните архиви на Република Турция. София, 1996 г., № 18. [E. Radushev, R. Kovachev Opis na registri ot Istanbulskia osmanski arhiv kam Generalnata direktsiya na darzhavnite arhivi na Republika Turtsia. Sofia, 1996 g., №18.]

Стефанов, Л. 1935 – Л. Стефанов. Град Омуртаг (Принос към историята на града, Омуртаг. [L. Stefanov. Grad Omurtag (Prinos kam istoriata na grada, Omurtag.)

Събев, О. 2002 – Орлин Събев. Общество и църква в Ески Джумая (Търговище) през Възраждането. – В: Храм „Успение Пресветия Богородици“ Търговище. Сб. Доклади от Национална научна конференция, посветена на 150-годишнината от построяването на храма. София, 2002. [Orlin Sabev. Obshtestvo i tsarkva v Eski Dzhumaya (Targovishte) prez Vazrazhdaneto. – V: Hram „Uspenie Presvetia Bogoroditsi“ Targovishte. Sb. Dokladi ot Natsionalna nauchna konferentsia, posvetena na 150-godishninata ot postroyavaneto na hrama. Sofia, 2002.]

Акçelik, Е. 2013 – Е. Акçelik. 39 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 1–118). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2013, hüküm 100.

Aydın, Y. 2014 – Y. Aydın. 27 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 280–408). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2014, hüküm 358/855.

Barkan, Ö. L. 1942 – Ö. L. Barkan. Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler. – In: Vakıflar Dergisi, 2 (1942), 279–386.

Gökbilgin, T. M. 2008 – T. M. Gökbilgin. Rumeli’de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan. İstanbul.

Halaçoğlu, Y. 1991 – Y. Halaçoğlu, XIV–XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

İnalçık, H. 2005 – Halil İnalçık. Türkler ve Balkanlar. – In: Bil–Tam Türklük Bilgisi 3, Prizren, 2005.

Kayapınar, A., Erdoğan Özönlü, E. 2015 – A. Kayapınar, E., Erdoğan Özönlü. Mihaloğulları’na Ait 1586 Tarihli Akıncı Defteri. Ankara.

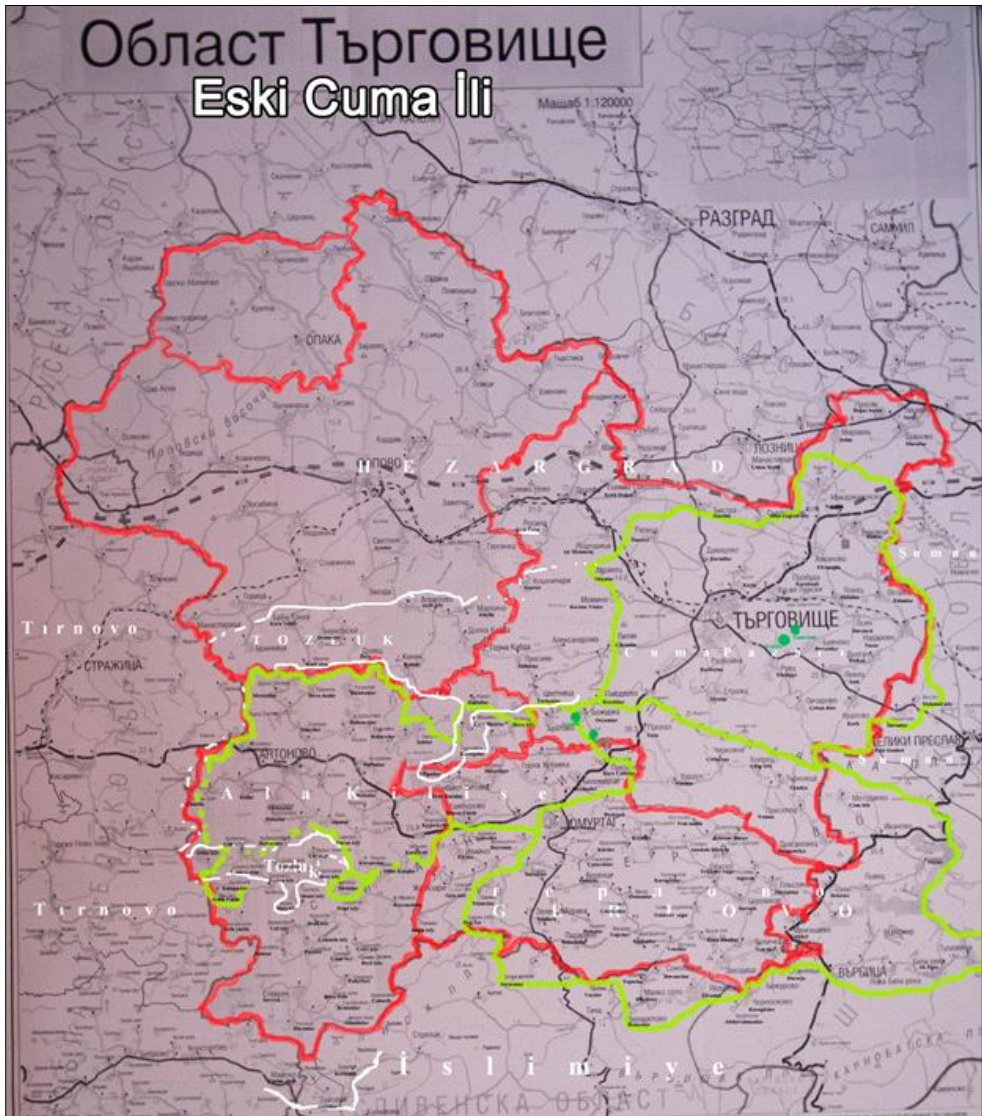
Özdemir, F. 2009 – Fatih Özdemir, Yüksek lisans tezi, Tarih anabilim dalı, Yeniçağ tarih bilim dalı, Gazi Üniversitesi, Sosyal bilimler enstitüsü, Mart 2009.

Şen, Ö 1996 – Ö. Şen. Osmanlı Panayırları (18.–19. Yüzyıl). İstanbul.

Yılmaz, H. H. 2018 – Hasan Hüseyin Yılmaz. Tahrir Defterlerine Göre Şumnu Kazasının Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası. Basılmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi.

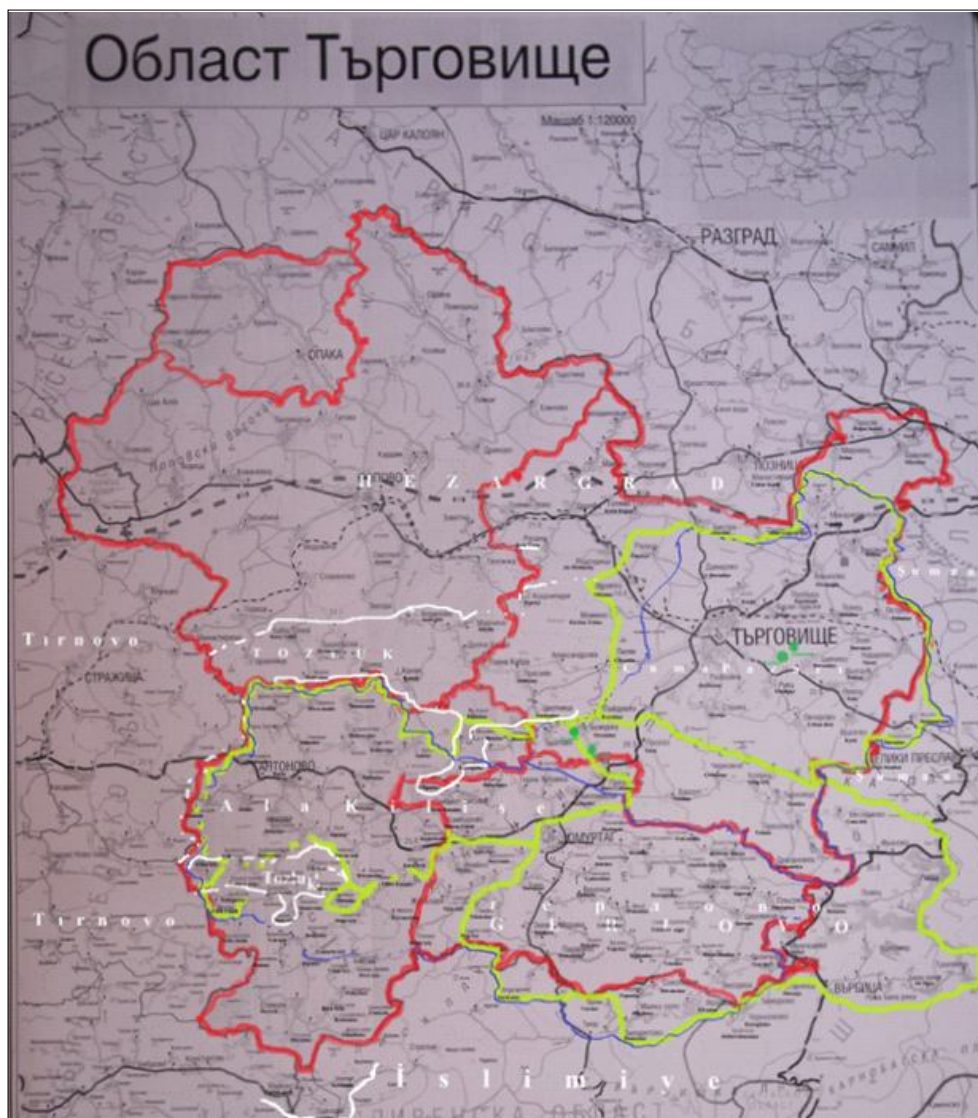
ПРИЛОЖЕНИЕ

Приблизителни граници на Ески Джума, Ала Килисе и Герлово през 1586 г.

- С червено е обозначено границата на област Търговище днес.
- С жълто е обозначено приблизителната граница на Ески Джума, Ала Килисе и Герлово през 1586 г.
- Със зелен надпис са обозначени изчезнали селища.

Ек. 3. 1641 Yılı Eski Cuma ve Ala Kilise Nahiyeleri

- С червено е обозначено границата на област Търговище днес.
- С жълто е обозначено приблизителната граница на Ески Джума, Ала Килесе и Герлово през 1586 г.
- Със зелен надпис са обозначени изчезнали селища.
- Със синьо е обозначена приблизителната граница на Ески Джума и Ала Килесе/ Осман Пазаръ през 1641 г.